

ПЕТРО ЛОДІЙ ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКА СПАДЩИНА

У часи національного та культурного відродження України, розбудови її державності, зростає інтерес до історичного минулого, до наукового доробку видатних осіб, які зробили вагомий внесок в скарбницю української науки та культури.

Дослідження розвитку суспільно-філософської думки полегшує пошук відповідей на запитання до історії, допомагає краще зрозуміти сьогодення. В філософських системах наших попередників органічно поєднані політика та економіка, культура і релігія, мораль та освіта. Саме ці сфери людського життя визначають стан "здоров'я" суспільства, напрямки його подальшого поступу.

"Картина" розвитку української філософії не буде завершеною до тих пір, поки не наберуть чіткості всі її фрагменти - зародження та становлення філософської думки в окремих регіонах України, в тому числі і в Закарпатті. Тим більше, що цей край має певну специфічність, особливі заслуги перед українським народом.

Протягом багатьох століть Закарпаття входило до складу різних держав. Внаслідок цього сформувались такі тісні стосунки з народами Європи, яких не мав жоден регіон України. У той же час населення Закарпаття не поривало зв'язків з Україною, вважало себе частиною східного слов'янства. Все це сприяло виникненню такого феномену, коли маленький край за короткий проміжок часу ще в кінці XVIII - на початку XIX століття дав світові яскраве сузір'я вчених-істориків, філософів, культурно-освітніх діячів, імена яких відомі далеко за його межами.

Іван Франко з цього приводу відзначив: "Здавалось, що через якийсь час Угорська Русь станеся джерелом, з якого живуча вода розліється по цілій Україні-Русі"¹.

В шлейді визначних представників Закарпаття кінця XVIII - середини XIX століття філософський напрямок представляли Петро Лодій, Іван Орлай, Михайло Балудянський, Василь Кукольник, Іван Земанчик, Авксентій Гевліч, Андрій Дудрович, Василь Довгович, Юрій Венелів-Гуца, Олександр Духнович. Вони належали, в основному, до однієї вікової генерації закарпатської інтелігенції і проявляли посилений інтерес до

суцільно-філософських проблем, до національного та духовного розвитку свого краю.

Переважаюча більшість закарпатських мислителів в пошуках більш сприятливих умов для творчої праці, щоб уникнути репресій австрійської влади за відьнодумство, емігрували до України та Росії, де включилися в діяльність учбових закладів і наукових товариств.

Філософська думка на Закарпатті має в минулому поважних представників, і хоча не всі їхні праці написані українською мовою, але безперечно, що ці особистості належать до одного спільного українського центру. Оцінюючи їх діяльність, відомий культурно-національний діяч Яків Головицький відзначив: "Вони вибороти нам почесне місце між народами, підтримали народність, підготували нові сили до цієї боротьби, вони виховали наших батьків, нове покоління борців і захисників нашого імені, нашої честі і слави, нашої віри, народності і нашої мови. Слава і честь їм!"²

Обсяг статті не дозволяє детально розглянути філософські погляди всіх видатних вихідців із Закарпаття. Ця обставина змусила автора обмежитись висвітленням в розвитку української філософії внеску Петра Дмитровича Лодія - "Ординарного професора Словесних Мистецтв та Філософії, Доктора, Колежського радника", - так він підписував свої твори.

Вибір для дослідження творчості П.Лодія спричинило і те, що в сучасній літературі науковий доробок філософа-закарпатця представлений фрагментарно, деякі популярні статті містять неточності. Філософська позиція Лодія оцінена в найширшому спектрі: від "послідовного матеріаліста" до "непослідовного ідеаліста". Про Лодія "... існують в дотичній, так небагатій літературі такі тумани, такі суперечні відомості, начебто він жив не в XIX столітті по Христі, а перед Христом" - відмітив Іван Мірчук в статті "Петро Лодій та його переклад "Elementa philosophiae Баумейстера"³. В певній мірі з цими словами можна погодитись і сьогодні, хоча з часу написання статті уже минуло більше 60-ти років.

Перед тим як почати виклад біографії П.Лодія та його філософської концепції, необхідно зауважити, що, звичайно ж, філософську творчість, оригінальність та новизну ідей Лодія важко прирівняти до великих систематиків Західної Європи, але як мислитель, один з перших перекладачів філософських праць на українську мову, їх популяризатор, він має велике значення для української науки.

Петро Дмитрович Лодій народився 4 травня 1746 року в с. Збій (теперішнього Гумешного округу в Східній Словаччині) у сім'ї священника. Філософську освіту здобув у Львівському "генеральному духовному семінарі". Цей вищий навчальний заклад був заснований царем Йосипом II для підготовки священників обох обрядів.

В навчанні П.Лодій досяг визначних успіхів, за що разом з Іваном Орлаєм та Василем Кукольніком був представлений професором Фесслером як найкращий учень царю Йосипу II, коли той у 1787 році відвідав Львів. Таке визначення у присутності самого монарха допомогло Лодію на конкурсній основі зайняти посаду професора філософії (логіки, етики та метафізики) на філософському відділі Львівського університету у так званій *Studium Ruthenum* (руське відділення).

Це відділення було відкрите на клопотання львівського єпископа Білянського XIX. 1787 року для навчання вихідців зі Східної Галичини, які не володіли латинською мовою. Тому викладання на "руському відділенні" велось на українській мові. Завдяки цьому українське громадянство Галичини отримало перший вищий учбовий заклад з рідною мовою навчання.

Лодій почав викладати філософію за підручником Христіана Баумейстера. Але через те, що книга була надрукована латинською мовою, Лодій переклав її на мову, вживану серед інтелектуальних кіл тодішнього українського громадянства. Перекладна праця під назвою "Настанови правоучительної філософії" була видана у Львові в 1790 році.

Свою творчу діяльність у Львівському університеті П.Лодій розглядав як продовження справи, започаткованої мукачівським єпископом Андрієм Бачинським. Тому, в знак вдячності та за допомогу в навчанні першу працю присвятив йому. У передмові до "Настанов правоучительної філософії" Лодій, наслідуючи Бачинського, нагадував закарпатцям про те, що вони є частиною українського народу.

У 1801 році Лодій переїхав до Кракова, будучи запрошений на кафедру метафізики, логіки та етики Краківського університету. Але там він пробув недовго, і вже в 1803 році вийшов до С.-Петербургу. Причину такого нетривалого перебування в Краківському університеті, скоріш за все, треба шукати в неприємному ставленні певних кіл польського суспільства до "змосковиченого русіна", якого, як вони вважали, прислав віденський уряд для "руйнування польської одиницільності".

В С.-Петербурзі П.Лодій отримав посаду професора логіки, метафізики та моральної філософії в новозаснованому педагогічному інституті. Коли ж у 1819 році в С.-Петербурзі був створений університет, Лодій став одним з перших його професорів і викладав філософію та право на філософсько-юридичному факультеті, будучи і його першим деканом. Лекції з філософії та права Лодій читав не тільки "за місцем роботи", а і в інших навчальних закладах С.-Петербурга, а з 1819 року був і директором комерційного училища.

Помер Петро Дмитрович Лодій 11 червня 1829 року в С.-Петербурзі в чині державного радника.

Перебуваючи в Росії, Лодій ніколи не поривав зв'язків з Західною Україною, листувався з професорами Львівського університету, пересилав їм кращі книжки з різних галузей науки. Творча діяльність Лодія була добре відома його співвітчизникам і благотворно вплинула на формування їх світогляду. Твори П.Лодія сприяли поширенню просвітницьких ідей на Закарпатті, поглиблювали в середовищі місцевої інтелігенції розуміння єдності інтересів всього українського населення, виводили розвиток суспільної думки краю на широкий шлях українського історико-філософського процесу.

Наукова спадщина П.Лодія складається з перекладних та авторських праць. Перекладними роботами є наступні праці: *Настанови правоучительної філософії*, - переклад Х.Баумейстера, видана у Львові в 1790 році; *Природне приватне право*, - переклад Ф.Цейлера, видана в С.-Петербурзі в 1809 році; *Кримінальне право*, - переклад А.Фейербаха, видана в С.-Петербурзі в 1810 році.

Авторські праці П.Лодія: *Логічні настанови*, що спрямовують до пізнання і розрізнення істинного від хибного, - видана в С.-Петербурзі в 1815 році; *Теорія загальних прав*, що містить філософське вчення про природне загальне державне право, - видана в С.-Петербурзі в 1826 році. Написані Лодієм, але так і залишилися у рукописах наступні праці: *Настанови логіки*, - 50 аркушів; *Короткий вступ до метафізики*, - 32 аркуші. Обидва ці рукописи знаходяться у Львівській науковій бібліотеці АН України.

Не були видані і до цього часу не віднайдені рукописи "Повний курс філософії" та "Природне право народів".

Щоб визначити місце П.Лодія серед різноманіття філософських шкіл та концепцій, необхідно вдатися до кропіткого дослідження його творчої спадщини. Серед творів, в яких викладені власні філософські погляди на особливу увагу

заслугує праця "Логічні настанови, що спрямовують до пізнання і розрізнення істинного від хибного" (далі "Логічні настанови"), в якій автор найбільш детально виклав своє бачення філософських проблем. Ця робота дає можливість глибокого аналізу філософії Лодія, його критичного та творчого відношення до тогочасних філософських течій.

"Логічні настанови" були задумані і написані як підручник, тому автор був змушений викладати філософський матеріал докладно та спрощено, дотримуючись вимог державної церковної ідеології про недопустимість "нечестивості". Однак прогресивність ідей, поміщених в підручнику, призвела до заборони його використання в учбових закладах через "сповненість небезпечними та руйнівними початками".⁵

Оцінюючи працю Лодія, дослідник розвитку філософії Г. Шпет писав: "... підручник містить багато свіжого матеріалу, є вище від підручників логіки Рижського, Лубкіна, Талізіна, ... які є жалюгідними конспектами в порівнянні з підручником Лодія".⁶ Можна погодитись, що оригінальний підручник Лодія був одним з кращих в тогочасній філософській літературі і повністю відповідав своєму призначенню. З наукового боку йому не можна зробити ніякого закиду, а з педагогічного - тільки втрати ясності викладу.

За своїми філософськими поглядами Петро Дмитрович Лодій належав до дійстично-матеріалістичної школи просвітництва. Він вірно підмітив сутність ідеалізму та агностицизму тогочасних філософських систем і протиставив їм власні положення, які є близькими до матеріалізму.

Сам Лодій схилився до назви своєї концепції як "реалізм", і відносить до реалістів тих, "хто захищає дійсність тілесного світу", яка лежить в основі наших відчуттів. Реалісти, стверджував Лодій, "мають переваги над іншими".⁷

Важливим питанням філософії Лодій вважав положення про первинність матерії - об'єктивність її існування, та вторинність свідомості. Це запитання він сформулював так: "Чи справді існують зовнішні предмети, від яких ми утворюємо зовнішні відчуття?"⁸ Ідеалісти, за словами Лодія, "стверджують, що причина зовнішніх відчуттів міститься в самій душі, або є духовна істота, чи бог".⁹ Лодій міркує інакше: "... ніяк неможливо залеречити те, що ... причина зовнішніх відчуттів знаходиться поза душою людською, ... від самої душі і від інших духовних сил відмінна, і вона є об'єктивна сила, яка називається тілом".¹⁰

Лодій шанював, що все в природі відбувається у відповідності з її законами і розвиток мислення обумовлений звичайністю розвитку буття.

Дейстичний характер світогляду П. Лодія спричинило визнання ним створення світу богом, хоча Лодій і заперечував догмат про бога як духовну особу. Деїзм, як філософська концепція містить такі основні положення: 1) визнання бога творцем світу та його законів; 2) обмеження ролі бога первісним актом творення і заперечення його подальшого втручання в хід розвитку природи та суспільства. Деїзм на той час прогресивними мислителями використовувався як ширма, що дозволяла детально проводити вільнотдумні ідеї. Представники релігійно-містичної філософії розуміли це і, як офіційні ідеологи, боролися з деїзмом, звинувачуючи його в "шкідливості".

Друге важливе питання всякої філософії є питання про пізнаваність світу. П. Лодій сформулював його так: "Чи мають наші уявлення про тіла цього світу таку подібність, як інколи має коня з оригіналом?"¹¹ Поділяючи погляди філософів-сенсуалістів в питаннях гносеології, Лодій дав ствердну відповідь на це запитання. В скороченому виді його концепція про пізнаваність світу містить такі основні положення: 1) зовнішній світ існує незалежно від нас і впливає на наші органи відчуттів; 2) відчуття відображають світ адекватно, але цього недостатньо, тому необхідна і діяльність розуму (абстрактного мислення); 3) всяке пізнання є принципово незавершеним. Як доказ пізнаваності світу виступають результати пізнання, їх "користь". Це доводить, що людині притаманна здатність осягнути закони та принципи дійсності, тому необхідно відкинути як неспроможне вчення агностицизму.

Критикуючи агностицизм, Лодій виступив у ролі першого перекладача на російську мову робіт І. Канта. Порівнюючи філософські концепції Д. Юма та І. Канта, Лодій відзначив те позитивне "зовсім нової системи філософії", що Кант "вперше піддає випробуванню і, нібито, вимірності силу пізнавальної здатності - джерела і творця всієї філософії, щоб тим самим можна було людському розуму передбачити, що може і чого не може зробити".¹²

Водночас П. Лодій різко критикував вчення Канта про можливість апіорного знання в природознавстві як таке, що суперечить науці та практиці життя. Полемізуючи з Кантом про межі знань, Лодій спростував положення про непізнаваність сутності - "речі в собі", зауваживши, що Кант "зовсім неправильно звинувачує таку визначну пізнавальну силу

людського розуму, ніби він за своєю властивістю зарпий і сповнений обману і, нібито, за природженою і неминучою необхідністю тільки ошукує пустими химерами"¹³

Лодій заперечував Кантові, та і іншим агностикам, які хотіли "відбирати від людського розуму всі незаперечні ознаки істини", доводив, що і раціональне пізнання "справжнє". "Істина абстрактного пізнання не тільки існувати може, але якщо розум буде дотримуватися законів мислення, то вона дійсно існувати повинна". Оскільки закони мислення "дійсно існують" (Лодій як логік розглянув їх вельми детально), а відчуття мають об'єктивну матерію, то "розум може цю матерію аналізувати, загальноє визначати, загальні поняття утворювати ... з відчуттів та загальних понять виводити висновки"¹⁴.

Детально П.Лодій розглянув і філософську проблему істини, визначивши багато її видів. За Лодієм істинність є "подібність думок наших з їх предметами", або ж "подібність думок наших з такими предметами, які дійсно існують поза нашим розумом". Також істинною думка буде в тому випадку, якщо вона не містить суперечностей, подібна певним логічним правилам.¹⁵

Критерієм істинності знань про навколишній світ є згідність людей в оцінці якогось явища чи факту, а також "користь" від знання. Ще критерієм істини є досвід, який "доводить, вчить, показує". У Лодія до цього питання знаходимо і таке твердження: "вправлятися у одній теорії без її використання означало б займатися одними пустими умовиводами"¹⁶. Можна припустити, що мова іде про практичну діяльність як критерій істинності знання, однак прямих вказівок у Лодія немає.

Сенсуалістична школа, до якої відносимо Лодія, на тогочасній філософській палітрі протистояла з одного боку релігійно-містичним вченням (іраціоналізмові), з іншого - емпіризмові, який недооцінював роль інтелекту в процесі пізнання. Містичні багато позитивного, сенсуалістична гносеологія мала і свої недоліки. Перший з них, за образним виразом Є.В.Ільєнкова, людина-індивід залишалася "вадиною" з природою, поза суспільством.¹⁷ Незавершеним залишилося вирішення проблеми виникнення загальних понять, дедуктивний метод отримання знань припинювався до апріоризму, не буда усвідомлена роль традицій в передачі знань та формуванні індивідуальної свідомості. Ці недоліки були викликані елементами ідеалізму в онтології - визнання творення світу Богом і принципова непізнаність цього акту, і, відповідно,

непізнаність "вищих божих істин" - найбільш абстрактних форм мислительної діяльності. Тому, критикуючи агностицизм, сенсуалісти цілком закономірно приходили до дуалізму, визнаючи існування тіла та його душі. В поняття "душа" в філософії початку XIX століття часто вкладувалося те, що пізніше стали називати психікою людини.

Лодій вважав, що душа невіддільна від тіла, є частиною живого організму, але вона нематеріальна. Зі смертю людини перестав існувати і її душа. Відмінності в силі розуму та здібностях Лодій пояснював фізичним станом організму, а не особливостями душі, як вважали ідеалісти. Використання всіх пізнавальних здібностей залежить від природного складу та фізичного стану організму, які є умовою і причиною.¹⁸ Вагомий внесок зробив П.Лодій у розвиток логіки як науки. Сучасні вчені вважають його "представником прогресивної лінії в логіці"¹⁹. Знаходячись на дійсно-матеріалістичних позиціях і будучи сенсуалістом в гносеології, він відстоював матеріалістичні риси логіки Аристотеля, логічні форми розглядав як пов'язані з їх змістом. Тому різко критикував представників так званої "чистої логіки".

Одним з найбільш важливих розділів логіки Лодій вважав вчення про умовиводи. Переходячи до нього, він пише: "Тепер слід до найголовніша дія розуму нашого, яка називається умовивід"²⁰. Спочатку Лодій викладає силлогічні умовиводи і вперше виділяє два види розділового силлогізму, які на той час не були відмічені в традиційній логіці. Відмінність між ними полягає в характері предикатів в більшому розділовому засновку. Лодій назвав їх розділово-єднальним та суто-розділовим умовиводами.

В основу класифікації індуктивних умовиводів П.Лодій поклав зовнішню виразність та стрункність висновків і поділив їх на досконалі (повна індукція) та недосконалі (неповна індукція). Лодій визначив, що індуктивними можуть бути і способи доведення, він їх назвав "досвідними". Окрім цих типів доведення Лодій виділив доведення аналітичні та синтетичні.

Вперше П.Лодій підмітив, що предикат в загальних судженнях може мати різне значення, і, як результат цього, судження будуть або дійсно-загальні, або ж одинично-загальні. Також Лодій вперше запропонував розрізняти судження на прості та складні, в залежності від того чи містять вони один чи декілька суб'єктів або предикатів.

Головна праця П.Лодія "Логічні настанови" містить доволі об'ємний вступ, присвячений історії філософії. Лодій дав

визначення предмета історії філософії як науки: "Історія філософських систем є достовірною розповіддю про виникнення і розвиток всього, що двоєчлим розумом відкрито, створено і встановлено, значить вона є представлення творинь розуму, розподіл їх за часом (виникнення -І.П.) та об'єктивна оцінка кожного з них"²¹.

Лодій також ставить вимогу до історії філософії вказувати та пояснювати причини виникнення філософських творинь. Сам Лодій бачив два види таких причин: розвиток науки, вплив релігії та держави, кліматичні умови території – зовнішні причини, і всередині – логіка розвитку самої філософії.

П.Лодій піднімає проблему принципу відбору історико-філософського матеріалу. На його погляд, історія філософії повинна представити історію як прогрес, як поступальний розвиток, розглядаючи філософські системи тільки тих філософів, "які були або винахідниками і творцями нових систем, або обновителями древніх"²².

Перед дослідниками філософії Лодій висунув вимогу історичності в оцінці філософських систем. Корисність історії філософії Лодій бачив у тому, що вона виявляє шляхи, якими іде людство до досягнення істини, впливає на політику і науку, допомагає "посоромленню лжемудреців".

Для сучасної філософії концепція історії філософії П.Лодія цікава спробами знайти принципи систематизації історико-філософського матеріалу, перебороти описовий характер тогочасної історії філософії.

Закінчуючи виклад філософських поглядів П.Д.Лодія, необхідно зауважити, що при певних недоліках його філософської системи закарпатський мислитель ще два століття тому був одним з тих, хто почав формувати нове, сучасне розуміння людини, новий світогляд, за яким активна людська діяльність, заснована на розумі та науці, поведе суспільство до історичного прогресу.

1. I ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. - Львів, 1896. - С.10.

2. Головацький Я. О первом литературно-умственном движении Русинов в Галиции со времен Австрийского владения в этой земле // Науковий збірник Галицько-Русської Матиці. - Львів, 1865. - С.84.

3. Мірчук І. Петро Лодій та його переклад "Elementia philosophiae" Баумейстера // Філософська і соціологічна думка. - Київ, 1993. - №4 - С.104.

4. Maugucy Straszewski. Dzieje myśli polskiej w okresie rineofilmowym. W Krakowie, 1912. - Т.1.

5. Сухомлинов. Исследования и статьи по русской литературе и просвещению. - СПб., 1866. - Т.1 - С.203.

6. Шпет Г. Очерк развития русской философии // Сочинения. - М., 1989. - С.147.

7. Лодий П. Логические наставления руководствующие к познанию и различению истинного от ложного. - СПб., 1815. - С.363.

8. Там же.

9. Там же.

10. Там же. - С.362.

11. Там же. - С.98.

12. Там же. - С.56.

13. Там же. - С.267.

14. Там же. - С.365 - 379.

15. Там же. - С.308 - 310.

16. Там же. - С.6 - 7.

17. Ильинков Э.В. Диалектика абстрактного и конкретного в "Капитале" Маркса. - М., 1960. - С.16.

18. Лодий П. Логические наставления руководствующие к познанию и различению истинного от ложного. - СПб., 1815. - С.109 - 110.

19. Москаленко Я. Учение об индуктивных выводах в истории русской логики. - К., 1955. - С.167.

20. Там же. - С.242.

21. Лодий П. Логические наставления руководствующие к познанию и различению истинного от ложного. - СПб., 1815. - С.23.

22. Там же. - С.24.